

III.C.02.04. LANDBOUW

Vroeger was de wijze van beakkering natuurlijk anders dan tegenwoordig. De gronden werden in kavels verdeeld en in pacht gegeven met of zonder woning aan de beste landbouwers.

De pachttermijn, bij pachtbrief nauwkeurig opgesteld, kon lopen over een periode van 6-9-12-15 jaar. In sommige contracten spraken zelfs van een looptijd van 42 jaar (01).

De lange pachtduur stond meestal in verband met de bemesting van de grond en dan wel voornamelijk met het mergelen en het kalken van de akkers om de 9 of 12 jaar.

De toenmalige houten woningen en stallen waren gemakkelijk te verplaatsen omdat zij bovengronds werden gebouwd op een "zulle" of een fundering van natuursteen of veldkeien, soms ook wel van aangestampte leemgrond. Het door de pachter of "colonus" (02) meegebrachte bouw materiaal bestond alleen uit een raamwerk van balken, deuren, vensters, luiken en het dakgebinte, dat eigendom was en bleef van de landbouwer.

Huisraad stond ter beschikking van de intredende pachter, die meestal alleen over zijn werklust en een paar ledige handen beschikte. De huisraad werd op weergeven uitgeleend en kon van zeer uiteenlopende aard zijn: een lange tafel, lange banken, een hangrek, bedden van verschillende breedte, een weefgetouw, een brandroede, een ijzeren ketelhanger, een rooster, houten kandelaars, een lantaarn, een klein houten kuipje met ijzeren banden belegd, een waskuip, bierkruiken, aarden teilen, boterpotten, vleeskuipen, kroegen, een vleeshaak en een vleesblok.

Alaam werd eveneens uitgeleend: ploeg, eg, wagen en kar, evenals het getuig dat de landbouwer nodig had voor het bespannen van deze werktuigen met een trekdier (os of paard). Klein gereedschap als spade, schop, riek, gaffel, bijl en andere kleine benodigdheden konden ook verkregen worden. Op het einde van de pacht moest de landbouwer een gelijkwaardig en gelijksoortig voorwerp terugbezorgen of de geraamde prijs ervan betalen in geldwaarde.

De akkerbouw leverde als graangewassen: tarwe, rogge, spelt, mastelein (een soort mengsel van tarwe en rogge), gerst en ook wel haver. Weidegronden waren geschikt voor hooiwinning.

In de Vroege Middeleeuwen lagen de akkers verspreid tussen de weilanden, beemden, moerassen en bossen. Alle velden waren met houtgewas of met greppels omringd om te verhinderen dat de in de vrije natuur levende dieren, zoals wolven, herten, vossen e.a. de opkomende teelten zouden beschadigen of kaalvreten. Zo weten we dat tijdens de slag van Brustem in oktober 1467 de legers elkaar niet konden zien wegens de talrijke hagen die overal stonden.

Als hulpmiddel werd de zware karploeg gebruikt. Bij dit werktuig rustte de ploegbalk op een wagenstel met 2 wielen. Om te vermijden dat men dit zware tuig moest keren, legde men de velden bij voorkeur

in een lange smalle vorm aan. De ploeg werd getrokken door 4 of 6 ossen. De karploeg verving het eer- getouw, in feite een graafstok, door een dier voortgetrokken en achteraan vastgehouden door de ploeger. De grond werd niet omgegooid in voren, maar alleen losgewoeld. De horigen waren verplicht het werk van de ploeg met de schop aan te vullen. Het veld diende verschillende keren beploegd te worden om het enigszins los te werken.

Omstreeks 1430 werd de éénstaartploeg uitgevonden. Deze ploeg was van een lichtere constructie met slechts één staart in plaats van twee, zoals aan de karploeg. Dit werktuig bestond uit een tweewielig wagenstel met een ploegboom. Daaraan was de ploegschaar, die een ongelijkmatige vorm had, vastgemaakt.

Het eggen geschiedde zo vlug mogelijk na het ploegen en bemesten om de aardkluiten en de ploegvoren te breken en de akkergrond zo fijn mogelijk te maken voor het inzaaien. Na de ploeg was de eg wel het meest verspreide veldwerktuig. Ze diende ook om het onkruid te verwijderen of om het zaad onder te leggen. De oudste eggen uit hout en met schuin geplaatste tanden hadden in de Vroege Middeleeuwen een vierkante vorm. Op de Haspengouwse leemgronden ontstond de driehoekige eg omstreeks het jaar 1275. Deze vorm van eg bleef tot in de 20e eeuw bewaard, hoewel er vanaf de 15e eeuw ook een trapeziumvormige eg was.

Op enkele grafstenen uit de 17e eeuw op het Brustems kerkhof werd een driehoekige eg afgebeeld.

Oude keuren en boedelstaten spraken nergens van een veldrol of de wel. In vroegere eeuwen liet men herhaalde malen een kudde schapen over de akker lopen om de grond te verbrijzelen en vast te leggen.

Bij het maaien sneed men het graan met de sikkel (03) kort onder de aren af en het stro werd later geoogst. Dit vergde een groot aantal maaiers omdat met de sikkel geen grote hoeveelheid met één zwaai gesneden kon worden. Stalstrooisel bestond uit takken en bladeren uit het bos. Omstreeks 1320 werd het stro gemaaid met de zicht (04). De zicht is in feite een zeis (05) met korte steel, bovendien haaks gebogen tot een handgreep en tevens voorzien van een lederen lus waar een vinger doorgestoken werd, wat het dragen en het zwaaien vergemakkelijkte. Daarnaast had de maaier in de andere hand een pikhaak, waarmee hij telkens de af te maaien bundel uit het gewas afzonderde. Met deze werktuigen kon de boer dubbel zoveel presteren als met de sikkel. In de 14e eeuw was op tekeningen "De Dood" bij epidemieën gewapend met een zeis.

Het in schoven binden werd door vrouwen gedaan. De schoven werden in struiken tegen elkaar geplaatst om te drogen. De graanoogst was het kostbaarste goed van de boer: rogge eind juli-begin augustus, tarwe in augustus, haver in september. Deze oogst moest beschermd worden tegen begerige handen wanneer hij op het veld stond te drogen. Bewaken deed de veldwachter en kreeg hiervoor van elke boer, die "ploegwinning" had binnen zijn gebied een schoof rogge of koren als loon. Er waren lieden die tijdens de oogstperiode ook ter beschikking stonden van de boerengemeenschap, maar zelf mochten zij geen landwinning hebben. Hiervoor kwamen in aanmerking: de koster, de smid, de barbier, die ook chirurgijn was.

Als cijns werd de vierde, vijfde, achtste of negende schoof genomen, soms zelf de tweede schoof of de helft van de opbrengst. Hierdoor ontstond de benaming "*helftwinninge*" en ook het Middelnederlandse "*schoofland*".

Natuurlijk werd er in onze akkerbouwstreek ook vee gehouden in de talrijke boomgaarden rond de boerderijen. Dit vee diende voor trekkracht en de productie van stalmest, waaraan men in vroegere eeuwen grote behoefte had.

Er kwam een verbeterde aanspanning van de ossen vanaf de 11e-12e eeuw, namelijk eerst aan de horens en nadien door het frontale juk. In de late 12e eeuw werd de os vervangen door het paard. Vee leverde ook wel wat zuivelproducten op die voor eigen gebruik van het gezin bestemd waren.

Het waren bijzonder de granen die op de markt kwamen en waarmede ook de pachter (06) zijn jaarlijkse betalingen aan de grondeigenaar in natura vereffende. De tienden, die in 1496 aan de abdij van St-Truiden verschuldigd waren, bestonden uit: 42 mudden rogge en evenveel gerst, 1 mud raapzaad, 100 balen roggestro en 6 pond specerijen (07).

De tarweteelt was verspreid, maar kwam pas vanaf 1600 op de tiendenlijsten voor. In oudere documenten sprak men van "*coren en terwen*", die soms van elkaar onderscheiden werden, mogelijk om een verschil aan te duiden tussen spelt en tarwe. We lezen: "*Herman Grommen tot brustem van pachtlanden x vat coren ende x vat terwen*" (08).

De landerijen en eventueel andere bezittingen in Brustem behoorden natuurlijk niet allemaal toe aan de bewoners van het dorp. Zo had Arnold Bruyninx ongeveer 6 bunder akkerland in huur van een zekere "*maistre*" Bruno uit St-Truiden. Een andere St-Truidenaar, Arnold Greve, schepen van de stad, bezat grond in de Brustembeemden. Omstreeks 1380 verhief René van Goer, kanunnik te Luik, 13 bunder akkerland. Ook de invloedrijke clan van der Marck bezat landerijen te Brustem. Op 22 aug. 1386 kreeg Godfried van der Marck, alias de Lapedea Domo (09), van zijn oom, de schout van Montenaken, een stuk weiland van twee bunder, gelegen naast het goed van ridder Lodewijk vander Borcht. Een deel van de Brustemse eigendommen was in handen van vermogende burgers of edellieden uit dorpen in de onmiddellijke of verdere omgeving: Aalst, Heers, Duras, Ordingen en Rijkel.

Ook zijn er enkele voorbeelden van eigenaars uit verder gelegen gebieden: "*Dominus Hubertus de Culenborch, militis, dominus de Meer et mammurnus domine Elisabet de Petersem sue conthoralis, filie domini Johannes de Petersem, relevavit XVI bon. et XV virg. magnas et XVIII virg. parvas; item LI capones, duas albas gallinas et LI sol., XIII den., II obul. in territorio de Bruysten; item XVIII sol. et VIII den. infra oppidum Sancti Trudonis per obitum domini Gerardi, domini de Heer, militis, avi domine Elisabet*".
Vertaling.-"*de heer Hubert van Culenborch, ridder, heer van Meer en de momber van de dame Elisabeth van Petersem, zijn bedgenote, dochter van de heer Johannes van Petersem, heeft opgenomen 16 bunder en 15 grote roeden en 19 kleine roeden; ook 51 kapoenen, 2 witte hennen en 51 solidi, 14 denieren en 2 obolen*"

in het gebied van Brustem; ook 18 solidi en 8 denieren onder de stad St-Truiden, na de dood van de heer Gerard, heer van Heers, ridder, en dan van dame Elisabeth" (10).

Deze Hubert van Culenborch was ridder en heer van Meer, een dorp in de provincie Antwerpen gelegen tussen Hoogstraten en Meersel. Elisabeth was de kleindochter van Gerard van Heers. Katlin Bruyninx, dochter van Robijn Bruyninx, huwde in de eerste helft van de 15e eeuw ook met een Hubert van Kuylenborch, heer van Meer.

Al heel vroeg werd het drieslagstelsel in de leemgebieden ingevoerd. Dit stelsel vond zijn oorsprong in het toegepaste wisselingssysteem. Vooraleer men een akker in oktober bezaaide met het wintergraan (zo genaamd omdat het zaad in de grond overwinterd had), tarwe of rogge, had die akker gedurende 14 maanden braak gelegen, namelijk sedert de oogst van het zomergraan in het voorgaande jaar. Tijdens de grote braak ploegde men drie, vier en zelfs vijfmaal. Ploegbeurten verhinderden de groei van onkruid en verluchtten de grond. Tijdens de korte braak, die 7 maanden duurde, tussen de oogst van het wintergraan (eind juli-begin augustus) en het zaaien van het zomergraan (gerst of haver) werd ook nog tweemaal geploegd. In een gehele driejarige cyclus lag een akker dus 21 op 36 maanden braak en beschikbaar voor begrazing.

De eerste schriftelijke vermeldingen over het bestaan van het drieslagstelsel dateren uit de 8e eeuw, namelijk 765 en 771. Rogge zaaide men begin september. Tarwe en spelt werden in de eerste helft van oktober ingezaaid.

De boer had te lijden van twee erge vijanden, die de graanteelt belaagden: muizen, die plots opdoken met een ganse legerscharen en de oogst van vele velden in een minimum van tijd kaalvraten. De tweede plaag waartegen men machteloos stond, was het zwart in de tarwe. Tegen dit zwart of steenbrand kende hij geen ander middel dan de oogst te verbranden. Dit betekende dat hij zaaigraan moest betrekken uit een andere streek en dit zo mogelijk om de twee jaar. Andere tegenslagen waren de slechte weersomstandigheden, de plunderingen, de insectenplagen o.a. de meikevers in het begin van de 14e eeuw en de veeziekten.

Karweien werden door de grootgrondbezitter omgezet in geldelijke verplichtingen. Aan arbeid werd alzo een handelswaarde toegekend. Ook de pachtwaarde werd bepaald. Het grote voordeel was dat de pachter tot extra-inspanningen werd geprikkeld daar de meer-opbrengsten voor hemzelf bleven.

Het dorsen met vleugels was een najaars- en winterwerk en moest gebeuren op een droge en harde dorsvloer, beschermd tegen regen en wind.

Brustem kende tijdens de Middeleeuwen ook een wijncultuur. Daaraan herinnert nog steeds de naam "*Wijngaardsveld*", gelegen langs de Romeinseweg. Het verbouwen van wijngaarden kwam vroeger vaak voor in Haspengouw (11).

Tot de inkomsten van de boer behoorden de opbrengst van veldgewassen en dieren: paarden, koeien, schapen, zwijnen, kippen, eenden en

ganzen en hun bijproducten zoals huiden, vlees, kaas, melk, boter, eieren en wol.

De kleine cijnsboeren hadden over hun hoeve zo uitgebreide gebruiksrechten verworven, dat zij er praktisch erfelijk eigenaar van werden, vandaar de naam "erf". Door de dood was het leenrecht van de vazal theoretisch vervallen en zijn opvolger of erfgenaam moest voor het leen "bidden" en de goedgunstigheid van de heer betalen. Hij moest het verheffen (relever, relief) of weer afkopen. Hierin lag de oorsprong van het "relevium" of verheffingsrecht. In de huidige tijd noemt men dit successierecht.

Eén van de beroemdste dichter-troubadours van die tijd heeft zijn mateloze verachting voor de boer aldus uitgedrukt: *"De boer is een zwijn en leeft als een zwijn, onverschillig hoeveel rijkdom hij verzamelt. Die rijkdom slaat hem alleen maar naar het hoofd. Daarom is het de plicht van zijn heer hem hard te laten zwoegen en te zorgen dat zijn etenskist leeg is. Wie zijn boeren niet onder de duim houdt, moedigt hun verbeelding aan. Dwaas is hij, die zich niet meester maakt van het eigendom van de boer zodra het hem goed gaat. Niemand moet een boer beklagen als zijn heer het hem aan het noodzakelijkste laat ontbreken of hem zijn armen en benen kapot slaat"*.

Vrij algemeen werd de middeleeuwse boer aan de onderste sport van de sociale ladder gesitueerd door zijn tijdgenoten. Dorpers, boeren en lijfeigenen werkten van het ochtendkrieken tot het duister. De meesten waren vroeg opgebruikt door zware arbeid en door ontbering. De vrouwen leden onder de talrijke kraambedden. Weinigen hadden de kans om ouder dan 35-40 jaar te worden en waren dan ook al krachteloze oudjes. Door inteelt waren de meesten familie van elkaar. Veel dorpen kenden heel wat idioten en de kindersterfte lag hoog. Het was ook een boerengewoonte om zich zelden te wassen. Van op zijn edel ros keek de ridder minachtend neer op alles wat niet edel was, dus ook op de boer.

De gekende prediker en latere kardinaal Jacob van Vitry, die in onze streek verbleef ten tijde van Christina de Wonderbare, vertelde openlijk: *"Alles wat de boer in één jaar door hard werk vergaart, verteert de ridder, de edele, in één uur"* (12).

Betere werkwijzen, stalmeest en drainage zorgden stilaan voor rijkere oogsten. Vanaf het einde van de 12e eeuw kwam er een bevrijdingsbeweging. Brustem kreeg in 1175 als één der eerste gemeenten het Luiks recht. De handel nam toe en door de kruistochten opende de wijde wereld zich.

- 01.-Urbain Degreef.-"Grepes uit de geschiedenis van de Haspengouwse landbouw", 1986, blz.10.
- 02.-Idem., blz.325.
- 03.-Sikkel: mes dat de vorm heeft van een halve maan. Er is een houten handgreep aan.
- 04.-Zicht: kleine zeis om koren te maaien.
- 05.-Zeis: krom puntig en lang mes aan een stok, waarmee je graan of koren maait.
- 06.-Pacht uit het Latijnse pactus, wellicht in de loop van de 12e eeuw ontstaan.
- 07.-G.Simenon.-"L'organisation économique de l'abbaye de St-Trond (13-17 siècle)", Brussel, 1913, blz.261.
Rogge: een graangewas met slanke, harige aren.
Gerst: een soort graan. Hieruit werd ook koffie en bier gemaakt.
Raapzaad: oliehoudend zaad van een plant met heldergele bloemen; werd ook aveelzaad (winterraapzaad) of koolzaad genaamd.
Specerij: gedroogde en vaak gemalen delen van uitheemse planten met een sterke geur en smaak, zoals kaneel, komijn, kruidnagel en peper. Specerijen dienden als toevoegsel bij spijs en drank.
- 08.-H.Kerstens.-"Over cijns, landpacht en erfrente in de 15e en 16e eeuw te Brustem, Aalst en Ordingen", in O.L.V.L., jrg.30, 1975, blz.317.
- 09.-Lapedea Domo was de Latijnse vorm van "Steenhuis" of Vandersteen.
- 10.-Frank Decat.-"Brustem in de Middeleeuwen", blz.30, voetnoot 46.
- 11.-J.Molenaars.-"Brustem toponymisch doorgelicht", in O.L.V.L., jrg.30, 1975, blz.347.
- 12.-J.Evans.-"Leven in de Middeleeuwen", Phoenixpockets 1959.